

Integracja międzypokoleniowa przedszkolaków z seniorami cz. I.

Opinie osób starszych

Intergenerational integration between preschool children and elderly people Part I. Opinions of the elderly

Jadwiga Bąk¹, Agnieszka Chrzan¹, Anna Świrszcz¹, Agata Pietraszek²,
Hanna Kachaniuk³, Marianna Charzyńska-Gula⁴, Marta Łuczyk²

1. SKN przy Katedrze Onkologii i Środowiskowej Opieki Zdrowotnej, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny w Lublinie
2. Zakład Onkologii, Katedra Onkologii i Środowiskowej Opieki Zdrowotnej, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny w Lublinie
3. Zakład Medycyny Rodzinnej i Pielęgniarstwa Środowiskowego, Onkologii i Środowiskowej Opieki Zdrowotnej, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny w Lublinie
4. Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu

Streszczenie

Cel pracy. Celem pracy było poznanie i opisanie opinii seniorów na temat organizowania wspólnych zajęć przedszkolaków z seniorami, których byliby potencjalnymi uczestnikami.

Materiał i metody. Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny z techniką ankiety. Badania przeprowadzono wśród 135 seniorów w wieku do 90 r.ż. uczestniczących w zajęciach Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Lublinie i Wadowicach.

Wyniki: Ponad 80% ankietowanych przyznało, że lubi dzieci w wieku przedszkolnym. Większość badanych seniorów przyznało (81,5%), że chciałoby, aby organizowano wspólne spotkania dla dzieci w wieku przedszkolnym oraz osób starszych. Zdecydowana większość, bo nawet 90% badanych, którzy odpowiedzieli pozytywnie na to pytanie spotykałoby się z dziećmi nieodpłatnie. Rodzaje aktywności, które seniorzy chętnie realizowaliby razem z dziećmi to przede wszystkim czytanie książek i spacer. Jeden na ośmiu (12,7%) seniorów mógłby poświęcić czas przedszkolakom do 30 min. dziennie, a ponad połowa (58,1%) mogłaby poświęcić od 1-2 godzin dziennie. Głównym powodem chęci spotykania się z dziećmi byłoby dla badanych seniorów spełnienie poczucia bycia potrzebnym.

Wnioski: Badani seniorzy w większości deklarują chęć uczestnictwa w spotkaniach integracyjnych z młodym pokoleniem. Może być to wyraźny sygnał wskazujący na potrzebę organizacji tego typu przedsięwzięć. Osoby starsze posiadają

mądrość życiową oraz doświadczenie, z którego społeczeństwo powinno korzystać i przekazywać ją młodym pokoleniom.

Słowa kluczowe: starzenie się, integracja społeczna, rozwój dziecka

Abstract

Objective. The objective of the study was to identify and describe the opinions of seniors on organising activities for preschool children with the elderly as potential participants.

Material and methods. The diagnostic survey method was applied, together with the questionnaire technique. The survey was carried out among 135 seniors aged up to 90 years taking courses at the Universities of the Third Age in Lublin and Wadowice.

Results. Over 80% of the surveyed stated that they were fond of preschool children. Most of the seniors (81.5%) admitted that they would gladly participate in meetings with children at this age. A considerable majority, i.e. 90% of the respondents who were willing to take part in such activities would do so free of charge. The types of activities that the seniors would like to carry out together with the children were mostly reading books and going for walks. One in seven (12.7%) of seniors would be able to spend up to 30 minutes per day with preschool children, and over a half (58.1%) - 1-2 hours per day. The main reason why the surveyed elderly people were willing to meet with children was to satisfy the need to be useful.

Conclusions. Most of the surveyed seniors declared their readiness to participate in integration meetings with the young generation. This may be a clear indication that such activities are needed. Elderly people have experience and worldly wisdom which society should use and share with younger generations.

Key words: aging, community integration, child development

Wstęp

Idea integracji międzypokoleniowej obecnie zostaje rozpowszechniana na całym świecie. Jedną z pionierskich placówek, która połączyła zajęcia seniorów oraz przedszkolaków jest Zintegrowane Centrum Edukacji w Seattle w Stanach Zjednoczonych. Spotykają się tam od 3 do 5 razy w tygodniu na wspólnych zajęciach osoby starsze oraz przedszkolaki, by wspólnie uczyć się nowych rzeczy, bawić się czy po prostu spędzać ze sobą wolny czas [1, 2]. Tego typu placówki jak i sam pomysł łączenia zajęć seniorów i dzieci zyskuje z każdym dniem coraz większą ilość zwolenników. W Gocławiu w 2011 roku powstało Centrum Edukacyjno-Opiekuńcze, które jako jedno z pierwszych w Polsce pokazuje zalety płynące z takich rozwiązań [3, 4].

Korzyści wynikające z integracji międzypokoleniowej czerpią zarówno seniorzy jak i dzieci. Szczególnie istotna jest ona dla seniorów, którzy po odejściu na emeryturę często wycofują się z życia społecznego, czują się niepotrzebni i samotni. Dzięki zajęciom z młodym pokoleniem osoby starsze mogą odzyskać utraconą pewność siebie, mają możliwość spędzania czasu wolnego z podopiecznymi, która jest dla nich urozmaicheniem w codziennej rutynie. Seniorzy mogą poczuć się potrzebni, czuć satysfakcje płynącą z przebywania z najmłodszymi oraz uczenia ich nowych rzeczy [5, 6, 7].

Material i metody:

Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny z techniką ankiety. Badania przeprowadzono wśród 135 seniorów w wieku do 90 r. ż. uczestniczących w zajęciach Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Wadowicach i Lublinie. Badanie przeprowadzono w 2016

roku, po uzyskaniu zgody od Komisji Bioetycznej Uniwersytetu Medycznego w Lublinie. Rozdano 150 ankiet zwrótnie otrzymano 135.

W badaniu wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety. Pierwsza część kwestionariusza, zawierała pytania dotyczące wieku, wykształcenia, płci, miejsca zamieszkania, liczby własnych, wychowanych dzieci oraz liczby wnuków. W drugiej części było zamieszczonych 14 pytań, dotyczących opinii seniorów na temat integracji międzypokoleniowej oraz dzieci w wieku przedszkolnym.

Uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej, stosując oprogramowanie Statistica 10.0.

Wyniki:

Badaniem objęto 135 seniorów. Większość badanej populacji stanowiły kobiety (88,9%), mężczyźni stanowili 10,4% grupy. Respondenci deklarowali głównie wykształcenie średnie (48,9%) oraz wyższe (47,4%), wykształcenie zawodowe posiadało 3,7% respondentów. Większość ankietowanych pochodziła z terenów miejskich (89,6%), jedynie 10,4% z terenów wiejskich. Nawet 66,7% seniorów posiadało jedno lub dwójkę własnych dzieci, natomiast 18,5% trójkę i więcej, brak potomstwa deklarowało 14,4% badanych. Z kolei 39,2% ankietowanych osób starszych posiadało jedno lub dwójkę wnucząt, 31,8% osób deklarowało brak wnucząt, pozostali trójkę wnucząt (28,9%).

W jednym z pierwszych pytań poproszono seniorów o odpowiedź czy lubią dzieci w wieku przedszkolnym. Okazało się, że nawet 88,9% ankietowanych odpowiedziało pozytywnie na to pytanie, przeciwnego zdania było 11,1% badanych.

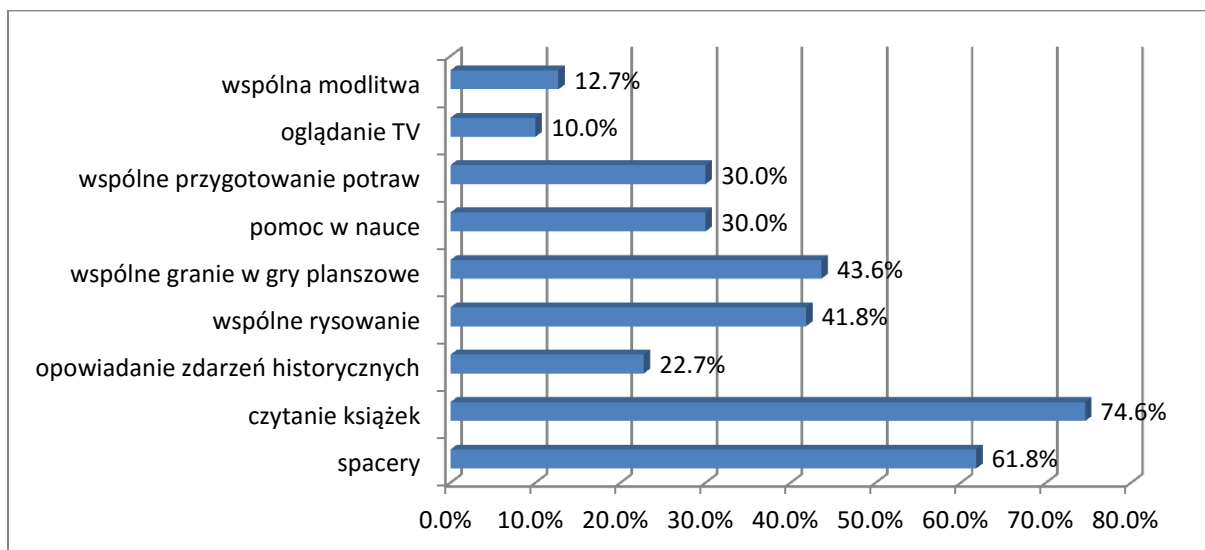
W dalszej części poproszono osoby starsze o określenie swojego stosunku do dzieci. Większość respondentów deklarowało, że lubi dzieci i chętnie spędzałaby z nimi czas wolny (57,8%). Natomiast 23,7% ankietowanych stwierdziło, że lubi dzieci, ale opiekowanie się nimi jest ponad ich siły, 11,1% badanych lubi dzieci, ale przyznaje, że nie chciałoby spędzać z nimi wolnego czasu. Pozostałe udzielane odpowiedzi to: nie przepadam za dziećmi ale mogę spędzać z nimi swój wolny czas (5,9%), nie lubię dzieci (0,7%), inne (0,7%).

Zapytano również seniorów czy czują się znudzeni w ciągu dnia, 50,4% odpowiedziało, iż nie ma takiego odczucia. Z kolei 48,8% ankietowanych twierdziło, że czasami bywa znudzona w ciągu dnia, zaś 0,7% badanych deklarowało, że często odczuwa znudzenie.

Aktywności, które seniorzy obecnie realizują w czasie wolnym to czytanie książek (78,5%), uczestniczenie w wykładach warsztatach dla seniorów (75,6%), spacerowanie, jazda na rowerze (53,3%), spędzanie czasu ze znajomymi (53,3%), oglądanie TV i słuchanie radia (60,0%). Rzadziej wykonywane czynności to rozmowy telefoniczne (25,2%), modlitwa (17,8%), gra w gry planszowe (3,0%).

Większość badanych seniorów przyznało (81,5%), iż chciałoby, aby organizowano wspólne spotkania dla dzieci w wieku przedszkolnym oraz osób starszych, przeciwnego zdania było 18,5% badanych. Zdecydowana większość, bo nawet 90,0% badanych, którzy odpowiedzieli pozytywnie na to pytanie spotykałoby się z dziećmi nieodpłatnie, pozostałe 10% grupy badanej oczekiwałoby zapłaty za opiekę nad dziećmi

Rodzaj aktywności, które seniorzy chętnie realizowaliby razem z dziećmi to przede wszystkim czytanie książek (74,6%) i spacerowanie (61,8%), a także rysowanie (41,8%), wspólne granie w gry planszowe (43,6%). Pozostałe formy aktywności preferowane przez respondentów prezentuje rycina 1.

Rycina 1. Preferowane aktywności do realizowania z przedszkolakami

Ponad 43% respondentów zdecydowałoby się na spędzenie czasu z 1 dzieckiem (43,6%), a nawet 42,7 % wzięłoby pod swoją opiekę 2 dzieci. Pozostałe odpowiedzi to troje dzieci (7,3%) oraz czworo dzieci (5,5%).

Poproszono respondentów o określenie płci dzieci, z którymi chcieliby się spotykać. Ponad 50% respondentów wybrałoby dziewczynkę (52,7%), z kolei 12,7% badanych wolałoby się spędzić czas w towarzystwie chłopca. Dla 32,7% badanych płeć dziecka nie miałaby większego znaczenia. Analiza statystyczna wykazała, że kobiety seniorki nieco częściej preferowałyby spotkania z chłopcami, z kolei mężczyźni seniorzy częściej wybierali odpowiedź, że płeć dziecka byłaby dla nich bez znaczenia. Analiza statystyczna wykazała występowanie zależności bliskiej istotności statystycznej na poziomie $p=0,07$.

Tabela 1. Preferencja płci dziecka a płeć respondenta

Płeć respondenta	Preferowana płeć dziecka		
	Chłopiec	Dziewczynka	Obojętne
Kobiety	11,2%	56,1%	32,6%
Mężczyźni	33,3%	22,2%	44,4%
Test Chi² Pearsona $p=0,07$			

Ponad połowa ankietowanych mogłaby spotykać się z dziećmi dwa razy w tygodniu (55,5%) a 18,2% badanych nawet do 3 razy w tygodniu. Co więcej 11,8% badanych deklarowało, że spotkania mogłyby odbywać się w weekendy, a 10,0% badanych mogłoby uczęszczać na spotkania sporadycznie. Jedynie 4,5% seniorów byłoby zainteresowanych spotkaniami codziennymi. Analiza statystyczna wykazała, że osoby z miasta istotnie częściej preferowały spotkania 2 razy w tygodniu zaś respondenci zamieszkujący tereny wiejskie preferowali spotkania rzadsze ($p=0,03$). Poniższe dane prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Preferowana częstość spotkania z dziećmi a miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania	Częstość spotkań z dziećmi				
	Codziennie	2x w tygodniu	3x w tygodniu	W weekendy	Sporadycznie
Wieś	18,2%	18,2%	27,3%	27,3%	9,1%
Miasto	3,0%	59,6%	17,2%	10,1%	10,1%
Test Chi² Pearsona $P=0,03$					

W kolejnym pytaniu zapytano respondentów ile czasu dziennie mogliby poświęcić na spotkanie z dziećmi. Seniorzy najczęściej udzielali odpowiedzi: 1-2 godziny (58,2%) oraz od 2 do 3 godzin dziennie (19,1%). Pozostałe odpowiedzi to do 30 minut (12,7%) oraz powyżej 4 godzin (10,0%). Respondenci z wykształceniem wyższym i średnim istotnie częściej preferowali spotkania o długości 1 do 2 godzin, zaś osoby z wykształceniem zawodowym spotkania 4 godzinne (tabela 3).

Tabela 3. Preferowana dzienna ilość czasu na spotkania a wykształcenie

Wykształcenie	Preferowana ilość czasu na spotkania integracyjne			
	30 minut	1-2 godzin	2-3 godzin	Powyżej 4 godzin
Zawodowe	20,0%	20,0%	20,0%	40,0%
Średnie	11,3%	49,1%	28,3%	11,3%
Wyższe	13,5%	71,2%	9,6%	5,8%
Test Chi² Pearsona p=0,03				

Preferowaną porą dnia na spotkanie z dziećmi było przedpołudnie (70,9%) bądź popołudnie (17,3%). Rzadziej były to poranek (10,0%) oraz godziny wieczorne (0,9%). Przy czym kobiety istotnie częściej wybierały porę przedpołudniową, mężczyźni godziny poranne. Zmienna była istotna statystycznie (p=0,03), powyższe dane prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Preferowana pora dnia spotkań a płeć

Płeć respondenta	Preferowana pora dnia			
	Rano	Przed południem	Po południu	Wieczorem
Kobiety	7,1%	72,7%	19,1%	1,0%
Mężczyźni	44,4%	55,6	0,0%	0,0%
Test Chi² Pearsona p=0,03				

Głównym powodem chęci spotkania się z dziećmi byłoby dla badanych seniorów spełnienie poczucia bycia potrzebnym (69,1%), osobista satysfakcja (44,6%) oraz chęć urozmaicenia czasu wolnego (45,5%). Korzyści materialne były wskazane przez 4,5% badanych.

Dyskusja:

Jedną z najpiękniejszych relacji w życiu jest ta pomiędzy dzieckiem a jego dziatkami. Niestety, wiele dzieci we współczesnym świecie nie może doświadczyć tej szczególnej relacji z powodu różnorodnych czynników, między innymi takich jak odległość, czy wczesna utrata ich dziadków.

Programy rozwijające integrację międzypokoleniową stają się coraz popularniejsze na całym świecie, szczególnie w Stanach Zjednoczonych. Programy te są skonstruowane tak, aby zaangażować niezwiązane biologicznie osoby starszych i młode w interakcjach, które zachęcają do międzypokoleniowej integracji, promować wymianę kulturową i zapewnić pozytywne systemy wsparcia, które pomagają utrzymać dobre samopoczucie i bezpieczeństwo starszych i młodszych pokoleń [8].

Istnieje wiele różnych form programów międzypokoleniowych: starsi wolontariusze stają się opiekunami odwiedzając dzieci w przedszkolach bądź ośrodkach opieki nad dziećmi; dzieci odwiedzają osoby starsze w domach opieki lub innych zakładach opieki; osoby starsze i dzieci dzielą wspólną przestrzeń wygospodarowaną specjalnie do tego i oddziałują na siebie, na co dzień. Programy międzypokoleniowe mogą pomóc zaspokoić nie tylko potrzeby małych

społeczności lokalnych, ale mogą także pomóc budować przyszłość, która docenia wszystkie pokolenia [5, 6, 7].

Integracja międzypokoleniowa to szczególny rodzaj integracji społecznej. Za Anną Podemską-Kałużą integracja międzypokoleniowa to: „dążenie do ograniczenia i znoszenia barier między przedstawicielami różnych generacji oraz poszukiwanie założeń dla całościowego modelu kształtowania zasad współistnienia oraz współpracy” tych osób [9, 10].

Duże znaczenie dla integracji międzypokoleniowej ma edukacja międzypokoleniowa, która polega na wzajemnym uczeniu się osób należących do różnych pokoleń. Także w Polsce dochodzi do wzrostu zainteresowania inicjatywami o charakterze edukacji międzypokoleniowej w postaci spotkań integracyjnych, zajęć teatralnych, imprez kulturalnych, warsztatów kulinarnych i artystycznych. Niewątpliwie przyczyniło się do tego kształtowanie polityki senioralnej a także możliwość finansowania działań na rzecz seniorów w ramach różnego rodzaju projektów z Europejskiego Funduszu Społecznego [9].

Potrzeba powstania instytucji i programów przyczyniających się do rozwoju integracji międzypokoleniowej wynika z kilku ważnych przesłanek. Są to zmiany demograficzne, a zatem starzejące się społeczeństwo i wyzwania z tym związane, rozwój społeczeństwa obywatelskiego i społeczna świadomość potrzeb wspólnoty oraz dążenie do ich zaspokajania, a co za tym idzie rozwój społeczności lokalnych. Będzie to także zainteresowanie alternatywnymi formami wspierania społecznego oraz promowanie idei ustawicznego kształcenia celem rozwoju społeczeństwa. Jedną z przesłanek będzie także wspieranie idei zrównoważonego rozwoju, czyli takiego, który zabezpiecza obecne potrzeby ludzi bez umniejszania możliwości ich zaspokojenia przyszłym pokoleniom [11].

Efekty programów międzypokoleniowych są korzystne zarówno dla dzieci, osób starszych a tym samym dla całego społeczeństwa. Uczestniczenie w programach międzypokoleniowych w początkowych fazach dzieciństwa przekłada się na możliwość lepszego rozumienia procesu starzenia, możliwość stworzenia nowych relacji społecznych poza rodziną, poznanie swoich możliwości w pomocy potrzebującym. Poprzez zajęcia integracyjne dzieci mają możliwość nauki i rozwoju miękkich umiejętności społecznych w tym umiejętności kooperacji oraz komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

Jak zauważają amerykańscy badacze świadczenie społecznej pomocy i wsparcia osobom starszym, może być jednym z najbardziej efektywnych sposobów uczenia dzieci, które mogą stawać się produktywnymi i użytecznymi członkami społeczności [8].

Z kolei młodzież i dzieci posiadają umiejętności i energię, które mogą być skierowane w stronę potrzebujących starszych ludzi. Dla przykładu dzieci dorastające w otoczeniu technologii informacyjnych mogą pomóc seniorom w zdobyciu wiedzy i umiejętności korzystania z komputera, tabletu czy telefonu komórkowego [8].

Kolejne korzyści dla osób starszych wynikające z integracji międzypokoleniowej to: możliwość udowodnienia swojej wartości w społeczeństwie oraz zwiększenie swojej roli społecznej. Bardzo ważne jest także dla osób starszych możliwość otrzymania oraz dawania wsparcia emocjonalnego a tym samym posiadania osób, które się o nie troszczą. Jest to także szansa dla seniorów, pracy w niepełnym wymiarze bądź jako wolontariusz [5, 6, 7].

Korzyści z integracji międzypokoleniowej dla społeczeństwa to przede wszystkim: możliwość wykorzystania ograniczonych zasobów i środków finansowych w celu zaspokojenia wielu potrzeb społecznych, a także szansa realizacji innowacyjnych koncepcji programów, stworzenia większej możliwości pracy wolontariacie [5, 6, 7].

Programy międzypokoleniowe mogą być potencjałem dla zwiększenia wzajemnego zrozumienia, w interakcjach młodych i starych. Ageizm i dyskryminacja ze względu na wiek dotyczy przeważnie starszych ludzi, ale uprzedzenia i stereotypizacja może być także skierowana w stosunku do osób młodych. Rozwój przyjaźni bez względu na wiek może pomóc zniwelować obawy i niechęć dzieci w stosunku do osób starszych oraz uprzedzenia osób starszych skierowane do młodych pokoleń [8].

W tej części artykułu skupiono się na poznaniu opinii wybranej grupy seniorów na temat integracji międzypokoleniowej. Jak się okazało, większość respondentów popierałoby taki program i chętnie wzięłoby w nim udział. Należy jednak zauważyć, że seniorzy, wśród których prowadzone były badania to osoby uczestniczące w spotkaniach Uniwersytetu Trzeciego Wieku, a co za tym idzie aktywne fizycznie i społecznie otwarte na nowe wyzwania osoby chcące efektywnie spędzać czas. Oby poznać opinie seniorów na temat integracji międzypokoleniowej należałoby przeprowadzić badania także w innych miejscach, jak domy pomocy społecznej, instytucje opiekuńcze. Jednakże w tych instytucjach zakres zajęć integracyjnych różniłby się i musiałby być dostosowany do sprawności fizycznej i intelektualnej osób starszych.

Jak wykazały wyniki badań własnych, preferowaną formą aktywności, którą seniorzy chcieliby realizować wspólnie z dziećmi było głównie czytanie książek. Jak się okazuje ta forma aktywności jest także obecnie główną formą spędzania wolnego czasu przez badanych. Jednakże, jak wskazują wyniki badań własnych, pozytywnym efektem zajęć integracyjnych byłoby podejmowanie takich aktywności wspólnie z dziećmi, które obecnie nie cieszyły się zainteresowaniem badanych jak gra w gry planszowe, ale zmniejszenie udziału oglądalności telewizji, która jest obecnie jedną z częstszych form aktywności podejmowanych przez seniorów.

Badani seniorzy w większości deklarowali, że zajęcia integracyjne mogłyby trwać od 1-2 godzin z częstością do dwóch razy na tydzień. Jest to jednak w Polsce nowy rodzaj aktywności seniorów, dlatego należałoby poznać opinie i relacje seniorów, którzy obecnie uczestniczą w podobnych projektach, aby możliwe było rzeczywiste poznanie możliwości osób starszych w tym zakresie.

Należy zauważyć, że chcąc poznać opinie społeczeństwa na temat programów międzypokoleniowych, powinno się też zwrócić uwagę na opinie dzieci. Z uwagi na posługiwanie się autorów niniejszych badań metodą sondażu diagnostycznego z techniką ankiety, postanowiono dotrzeć do rodziców dzieci przedszkolaków celem poznania ich opinii na ten temat. Wyniki te zostały zaprezentowane w drugiej części artykułu pod tytułem „Integracja międzypokoleniowa przedszkolaków z seniorami cz. II. Opinie rodziców przedszkolaków”.

Wnioski:

Badani seniorzy w większości, bo aż 81,5% deklarują chęć uczestnictwa w spotkaniach z młodym pokoleniem. Może być to wyraźny sygnał na potrzebę organizacji tego typu przedsięwzięć. Seniorzy uważają, iż takie spotkania dałyby im poczucie bycia potrzebnym i osobistą satysfakcję, ale także możliwość spędzania atrakcyjnie i efektywnie wolnego czasu. Osoby starsze posiadają mądrość życiową oraz doświadczenie, z którego społeczeństwo powinno korzystać i przekazywać ją młodym pokoleniom.

Piśmiennictwo:

1. Present Perfect': Easing Elderly Loneliness Through Preschoolers <http://www.parenterald.com/articles/7130/20150622/present-perfect-easing-elderly-loneliness-through-preschoolers.htm> (dostęp: 01.09.2016)
2. Przedszkole i dom opieki w jednym: to działa! <http://www.opieka.senior.pl/84,0,Przedszkole-i-dom-opieki-w-jednym-to-dziala,22498.html> (dostęp: 01.09.2016)
3. Przedszkolaki i seniorzy pod jednym dachem czyli otwarcie Centrum Edukacyjno-Opiekuńczego <http://www.pragapld.waw.pl/przedszkolaki-i-seniorzy-pod-jednym-dachem-czyli-otwarcie-centrum-edukacyjno-opiekuńczego.html> (dostęp: 01.09.2016)

4. Przedszkole i klub seniora w jednym budynku. Dobry pomysł? http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,34889,8520056,Przedszkole_i_klub_senior_a_w_jednym_budynku__Dobry.html?disableRedirects=true (dostęp: 01.09.2016)
5. Larkin E. The Intergenerational Response to Childcare and AfterSchool Care. *Generations Journal of the American Society on Aging* 1999; 22(4): 33-36.
6. Rosebrook, Dr. V. Research Indicates: Intergenerational Interactions Enhance Young Children's Personal/Social Skills. *Together. Generations United Newsletter* 2006; 11(2).
7. Developing an Intergenerational Program in Your Early Childhood Care and Education Center, A Guidebook for Early Childhood Practitioners. Penn State, College of Agricultural Sciences, 7
8. Uhlenberg P. Integration of old and young. *The Gerontologist* 2000; 40(2): 276-279.
9. Leszczyńska-Rejchert A. Edukacja międzypokoleniowa oraz integracja międzypokoleniowa jako wyzwanie współczesnej gerontologii. *Gerontologia Polska* 2014; 2: 76-83.
10. Podemska-Kałuża A. Integracja międzypokoleniowa w nowoczesnych podręcznikach do nauczania języka polskiego. W: *Młodość i starość. Integracja pokoleń*. Wyd. ZAPOL. Szczecin 2010: 253-254
11. Klimczuk A. Bariery i perspektywy integracji międzypokoleniowej we współczesnej Polsce. [W:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Kałuża D, Szukalski P, (red.). Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010. ss. 92-107.